

Dokumenty rękopiśmienne w wersji „e” w zbiorach Książnicy Pomorskiej

Wstęp

Kolekcja Sekcji Rękopisów udostępniana w ramach Zachodniopomorskiej Biblioteki Cyfrowej to zbiór liczący 47 obiektów¹. Liczba ta może wydawać się niezbyt okazała w porównaniu z ilością dokumentów umieszczonych w bibliotece cyfrowej przez inne działy Książnicy Pomorskiej², pamiętać jednak należy, że w skład tej kolekcji wchodzi zarówno jednostkowe dokumenty jak i całe zespoły archiwalne oraz ich fragmenty. Jednocześnie mimo pozornej szczupłości materiału jego różnorodność pozwala na przyjrzeniu się takim zagadnieniom jak zróżnicowany opis bibliograficzny, problem prawa autorskiego i ksiąg inwentarzowych, a także kwestia zainteresowania czytelniczego wyżej wymienionym zbiorem.

Rys historyczny

Kiedy w 2008 r. z inicjatywy bibliotek publicznych i szkół wyższych pochodzących z województwa zachodniopomorskiego oraz przy wsparciu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego do życia powołana została Zachodniopomorska Biblioteka Cyfrowa „Pomerania” (ZBC) na listę tytułów przeznaczonych do skanowania w wpisane zostały również dokumenty rękopiśmienne będące własnością Książnicy Pomorskiej. Podczas realizacji pierwszego projektu zeskanowano i umieszczono w repozytorium ogółem 31 tytułów, w tym jeden zespół archiwalny³. Warto zaznaczyć, że dzięki wsparciu finansowym urzędu marszałkowskiego w ZBC znalazły się 24 dokumenty, natomiast pozostałe 7 to owoc porozumienia Książnicy Pomorskiej z szczecińskim oddziałem firmy Digital-Center .

Ogłoszony w roku 2012 r. przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego program *Kultura+* stał się kolejną okazją do wzbogacenia zbiorów ZBC o następne rękopisy. Tym razem było to 14 jednostek będących fragmentem Archiwum Jadwigi Witkiewiczowej zarejestrowany w księdze inwentarzowej pod jedną sygnaturą⁴. W formie skanów zespół ten zaczął funkcjonować od 2013 r.

1 Stan na 20 września 2016 r.

2 Dla porównania tylko w latach 2008-2009 zdigitalizowano 76 starych druków, 84 mapy, 80 muzykaliów i ponad 1000 pocztówek. Informacje za: Lilią Marcinkiewicz, kierownikiem Działy Informatyki.

3 Pommersches Biographisches Arrchve, Inwak450.

4 Listy Stanisława Ignacego Witkiewicza do żony Jadwigi z Unrugów Witkiewiczowej. Lata 1923-1939. W: Archiwum Jadwigi Witkiewiczowej, Rkps916-930.

Biorąc udział w programach organizowanych przez instytucje samorządowe i państwowe Książnica Pomorska równolegle współpracowała z firmą Digital-Center, a rezultatem tej kooperacji było zeskanowanie w latach 2014-2016 15 tytułów w tym 6 zespołów archiwalnych.

Ostatnim źródłem, które wzbogaciło repozytorium ZBC, jest sama Książnica Pomorska. Są to 4 dokumenty dźwiękowe utworzone przez pracowników biblioteki.

Zbiory Sekcji Rękopisów KP umieszczone w ZBC w latach 2008-2016

	2008-2009	2012-2013	2014	2015	2016
rękopisy	24 BC, 7 DG	1 K+	1 DG	–	–
dokumenty wtórne	–	–	2 DG	7 DG	6 DG
dokumenty dźwiękowe	–	–	2 KP	2 KP	–

Źródło: materiały własne.

Objaśnienia:

BC – projekt Biblioteka Cyfrowa

K+ - projekt Kultura+

DG – współpraca Książnicy Pomorskiej z firmą Digital Center

KP – dokumenty wytworzone przez KP

Rodzaje dokumentów i ich formaty

Obiekty umieszczone w ZBC to przede wszystkim dokumenty rękopiśmienne, ale nie jest to jedyny rodzaj materiałów bibliotecznych jaki został przekazany do tego repozytorium przez Sekcję Rękopisów. Oddział, przechowując zespoły archiwalne w obrębie których znaleźć można obok rękopisów zarówno dokumenty dźwiękowe w postaci kaset magnetofonowych czy filmów jak i materiały ikonograficzne przede wszystkim w formie obrazów i zdjęć, zamieścił w bibliotece cyfrowej również te ostatnie. W ten sposób w roku 2009 szersze grono użytkowników miało okazję po raz pierwszy zapoznać się z cyfrową wersją przedwojennego zespołu fotografii *Pommersches Biographisches Archiv* liczącą łącznie 276 zdigitalizowanych obiektów.

Archiwum zdjęć nie jest jedynym przykładem kolekcji nie będącym typowym dokumentem rękopiśmiennym. Dzięki inicjatywie Cecylii Judek, sekretarza naukowego KP, od roku 2014

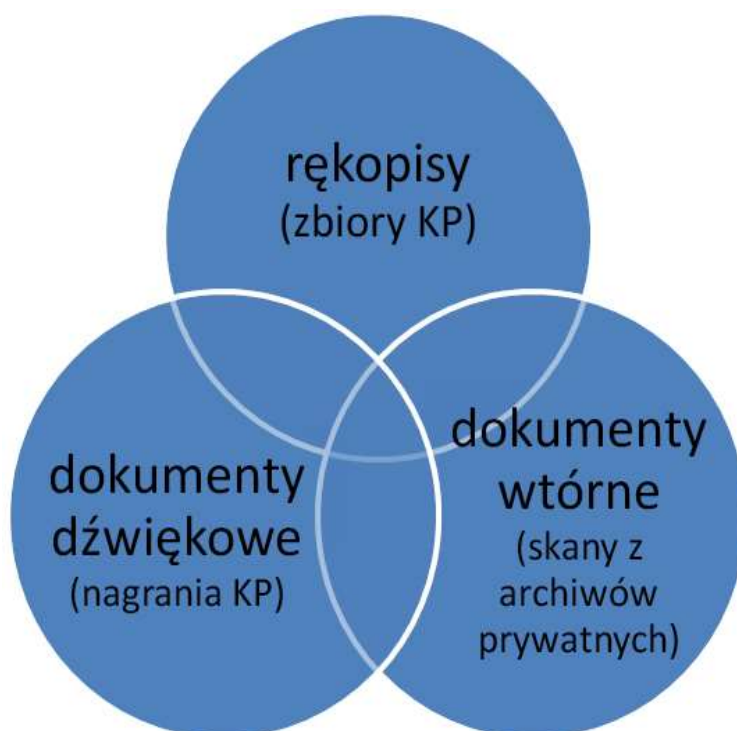
Sekcja Rękopisów zaczęła wzbogacać się o nowe dokumenty dźwiękowe, tym razem jednak zapisane w formacie MP3. Nagrania to wygodna i nie obciążająca finansowo biblioteki forma pozyskania dokumentu, a do przeprowadzenia rozmów niekonieczne trzeba posiadać profesjonalnego studio, dlatego wykorzystane posiadane sprzętu oraz znalezienie pomieszczenia nie wymagało dodatkowych nakładów. Projekt do chwili obecnej realizuje sama pomysłodawczyni odbywając kilkogodzinne sesje nagraniowe z wybranymi mieszkańcami Szczecina. Kolekcja nagrań, którą można odnaleźć w ZBC w dziale Archiwa dźwiękowe w zakładce Pomeranika to jak dotychczas, rozmowy przeprowadzone z 4 osobami i podzielone, ze względu na obfitość materiału, na części.

Obok nagrań dźwiękowych swoje miejsce w ZBC znalazły też nowo pozyskane obiekty będące plonem akcji *Zeskanuj swoje archiwum rodzinne*, których dokumenty pierwotne nie są własnością Książnicy Pomorskiej. Przedsięwzięcie Cecylii Judek z roku 2014, jest nadal realizowane, a mieszkańcy Szczecina, którzy posiadają cenne pod względem historycznym fotografie i dokumenty, mogą zgłaszać się do Książnicy Pomorskiej ze swoimi materiałami, aby je zeskanować. W zamian za zgodę na udostępnienie archiwów domowych w repozytorium ZBC Książnica Pomorska umieszcza wszystkie zbiory na nośnikach danych, które przekazywane są przy zwrocie oryginałów właścicielom. Skanowane dokumenty to przede wszystkim rękopisy, fotografie, ale także niewielka grupa druków ulotnych. Początkowo obiekty udostępniane były tylko w formacie DjVu, ale obecnie ze względu na uwagi użytkowników, kolejne obiekty są umieszczane w repozytorium w formacie PDF.

Brak nośnika fizycznego z jakim mamy do czynienia w przypadku nagrań w formacie MP3, jak i brak dokumentu pierwotnego gdy nie należy on do biblioteki nie jest przeszkodą w udostępnianiu tego typu obiektów użytkownikom. Zamieszczenie kopii cyfrowych w ZBC nie tylko wydobywa i ratuje od zapomnienia historyczne wspomnienia i materiały gromadzone przez mieszkańców Szczecina, ale poszerza grono potencjalnych użytkowników, którzy mogą korzystać z dokumentów zdalnie.

Osobnym zagadnieniem staje się w tym miejscu oryginalna forma danego dokumentu. Sekcja Rękopisów z racji swej funkcji ma za zadanie gromadzić i przechowywać przede wszystkim dokumenty autentyczne, co nieustannie realizuje, a zbiory mają być przedmiotem analizy nie tylko pod kątem treści, ale i formy zewnętrznej. Często okazuje się jednak, że badacze przeszukujący zasoby działu swoje zainteresowanie kierują głównie ku treściom dokumentu zadowalając się możliwością ogólnego wglądu w jego postać zewnętrzną, a możliwości weryfikacji na tym poziomie daje również dobrej jakości skan.

Zbiory Sekcji Rękopisów w repozytorium ZBC

Źródło: materiały własne.

Opis bibliograficzny

Tworzony na potrzeby ZBC opis bibliograficzny obiektów cyfrowych jest ujednolicony, a jedyna widoczna różnica to poziom rozgałęzienia struktury łączącej poszczególne jednostki. Budowa tzw. „drzewka” uzależniona jest od liczby dokumentów w danym zespole archiwalnym i może zawierać wiele obiektów. Rozbieżności w opisie uwidaczniają się dopiero przy wprowadzaniu rekordów do komputerowego systemu Aleph, przy czym znaczący jest fakt czy obiekt posiada swój odpowiednik w postaci dokumentu pierwotnego czy też nie. Od tej informacji uzależniony jest sposób zapisu, jednak nie chodzi tu o celową segregację dokumentów, a nieco odmienną charakterystykę.

Kiedy kataloger ma do czynienia z kopią cyfrową, której dokument pierwotny jest przechowywany w Sekcji Rękopisów sprawa opracowania w systemie Aleph zdecydowania się upraszcza. Do opisu, który powstał już na potrzeby posiadanego rękopisu, wiązany jest link przekierowujący użytkownika do wersji elektronicznej oraz krótka informacja na ten temat. W tym celu wykorzystywane jest, zgodnie ze standardami Marc21 pole uwag dotyczące innej postaci dokumentu (530) oraz pole określające lokalizację elektroniczną (856), nie jest to więc metoda, która odbiegałaby od rozwiązań stosowanych w innych bibliotekach. Z kolei tworzenie opisu w repozytorium cyfrowym wykorzystuje możliwość konwersji z formatu Marc 21 do Dublin Core, co także jest praktyką powszechnie stosowaną, usprawniającą proces tworzenia opisu bibliograficznego. Dzięki konwersji opisy w ZBC, chociaż nieidentyczne z racji zastosowania dwóch różnych języków wyszukiwawczych, są

jednak spójne, a ich powiązanie umożliwi swobodne nawigowanie między dwoma systemami.

Metodę konwersji gotowego opisu stosuje się także dla obiektów cyfrowych, których dokument pierwotny nie znajduje się w posiadaniu działu. Zanim jednak dojdzie do połączenia obiektu cyfrowego z odpowiednim opisem w systemie Aleph należy stworzyć ten ostatni. W ten sposób zespoły archiwalne bez dokumentu pierwotnego w odróżnieniu od tych, których oryginały są w posiadaniu biblioteki, otrzymują indywidualne opisy bibliograficzne. Nie zawsze jednak opis sporządzony w systemie Aleph podlega konwersji. W zależności od wagi zawartych w danej spuściźnie dokumentów opisy w ZBC mogą stanowić wierne odzwierciedlenie opisów „alephowych”, ale zdarza się, że ich złożona struktura nie przekłada się na podobne opisy w Alephie (przykład Stojalowski)

System Aleph – struktura publikacji

Typ dokumentu	Autor	Tytuł	Rok
Plik komputerowy	Stojalowski, Stefan Andrzej. Prow.	[Fotografie i druki okolicznościowe dotyczące Kazimierza Stojalowskiego] [Dokument elektroniczny]	2016
Plik komputerowy	Stojalowski, Stefan Andrzej. Prow.	[Album Kazimierza Stojalowskiego z fotografiami z Zakładu Anatomii Patologicznej Pomorskiej Akademii Medycznej] [Dokument elektroniczny]	2016

Źródło: materiały własne.

System dLibra – struktura publikacji

- ▼ Archiwum Kazimierza Stojalowskiego
 - >   [Album Kazimierza Stojalowskiego z fotografiami z Zakładu Anatomii Patologicznej Pomorskiej Akademii Medycznej]
 - ▼ **[Fotografie i druki okolicznościowe dotyczące Kazimierza Stojalowskiego]**
 - >   [Kazimierz Stojalowski na obchodach 25. rocznicy ukończenia studiów przez absolwentów Pomorskiej Akademii Medycznej]
 - >   [Portret Kazimierza Stojalowskiego]
 - >   [Zaproszenie dla Kazimierza Stojalowskiego na uroczystość zakończenia studiów absolwentów Wydziału Lekarskiego Pomorskiej Akademii Medycznej]
 - >   [Zaproszenie dla Kazimierza Stojalowskiego na spotkanie towarzyskie z okazji ukończenia studiów przez studentów Wydziału Lekarskiego Pomorskiej Akademii Medycznej]
 - >   [Druk dla Kazimierza Stojalowskiego z okazji absolutorium studentów Wydziału Lekarskiego Pomorskiej Akademii Medycznej]
 - >   Szczecińskie portrety : nic bezcelowo

Źródło: materiały własne.

Nowy opis bibliograficzny w systemie Aleph tworzony na potrzeby obiektu cyfrowego wskazuje na dwupostaciowy charakter tego dokumentu. W polu 245 w podpolu h stosuje się zapis [Dokument elektroniczny], opis formalny w podpolu 300 określa parametry obiektu, a

dopełnieniem tych wiadomości jest pole 530 z zapisem o trybie dostępu oraz link w polu 856. Jednocześnie w polu 500 umieszcza się informacje o opisie fizycznym dokumentu, a pole 561 wykorzystywane przy tworzeniu opisy dokumentu rękopiśmiennego wskazuje na prowienienię danego obiektu – cechę wspólną dla obu rodzajów materiałów.

Opis bibliograficzny dokumentu wtórnego w systemie Aleph

Źr. katal.	040	a	SZCZ M
HG osobowe	100	1	a Turońska, Romana d (1895-1957).
Tytuł i ozn.od	245	1 0	a Szopka w Iscoyd Parku h (Dokument elektroniczny) / c Romana Turońska.
Cechy pliku	256	a	1 plik djvu: 19 skanów
Adres wydaw.	260	a	[Szczecin : b Książnica Pomorska, c 2015].
Uwagi ogólne	500	a	Opis na podstawie skanów.
Uwagi ogólne	500	a	Oryg. brak oprawy. k. zszyte, paginacja: 18 s.
Adnotacja	520	2	a Zawiera tekst szopki satyrycznej poświęconej pracownikom i pacjentom Polskiego Szpitala Wojennego nr 4 w Iscoyd Park k. Whitchurch datowany przez autorkę na 6 sierpnia 1946 r.
Uwagi o syst.	538	a	Tryb dostępu: internet.
Uwagi o proven.	561	a	Archiwum pozyskane w ramach akcji organizowanej przez KP : "Zeskanuj swoje archiwum rodzinne".
Uwagi o proven.	561	a	Oryginał w zbiorach prywatnych Danuty-Romany Słowik.
HP - Forma-typ	655	9	a Szopka satyryczna polska y 20 w.
HP - Forma-typ	655	9	a Rękopisy polskie
HD - n.osobowa	700	1	a Słowik, Danuta Romana d (1952-). e Prow.
HD - n.ciała z	710	2	a Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica (Szczecin). 4 pbl
Cytata wydaw.	773	0	t Archiwum Romany Turońskiej
Lokaliz. zasobu	852	g	as152
Zasób - dosię	856	4 0	u http://zbc.książnica.szczecin.pl/dlibra/publication/34023 z Dostęp online do wersji elektronicznej w ZBC

Źródło: materiały własne.

Księgi inwentarzowe

Obiekty cyfrowe, których oryginalne rękopisy są przechowywane w Książnicy Pomorskiej nie podlegają wycenie ani rejestracji w księgach inwentarzowych. Jest to praktyka w pełni zrozumiała w przypadku dawno zainwentaryzowanych dokumentów, których forma udostępniania została tylko poszerzona o ich wersję cyfrową.

Nieco inaczej sytuacja wygląda kiedy kopie cyfrowe nie mają swych odpowiedników w zbiorach Sekcji Rękopisów. Obiekty cyfrowe traktuje się wtedy jak nowe nabytki i podobnie jak te na nośnikach fizycznych wycenia się oraz rejestruje w księgach inwentarzowych. O wartości jednego dokumentu decyduje suma skanów, a bazą wyjściową do określenia ceny jest stawka za pojedynczy skan.

Wycenione zbiory, które otrzymały już podstawowy opis formalny w obu systemach, są następnie rejestrowane w księdze inwentarzowej. Nie zdecydowano się przy tym na tworzenie nowej książki obiektów cyfrowych, lecz ze względu na rodzaj dokumentów wpisuje się je do dwóch już istniejących rejestrów. Księga, w której inwentaryzowane są cyfrowe dokumenty dźwiękowe sygnowane symbolem AD to Inwentarz zbiorów audiowizualnych,

natomiast pozostałe materiały, otrzymujące symbol MW, trafiają do Inwentarza materiałów wtórnych.

Prawa autorskie

Nieodmiennie ważną kwestią, która pojawia się przy podjęciu decyzji o udostępnianiu zasobów w bibliotece cyfrowej jest prawo autorskie. Biblioteki chcąc mieć pewność, że nie zostanie ono naruszone udostępniają w swych cyfrowych repozytoriach przede wszystkim zbiory, które zostały uwolnione. Innym sposobem jest również zawarcie porozumienia z osobą, która takie prawa posiada. W przypadku zbiorów Sekcji Rękopisów zastosowano obie metody.

Materiały uwolnione, które prezentowane są w zbiorach cyfrowych Książnicy Pomorskiej, to przede wszystkim najstarsze, a także najcenniejsze rękopisy, które zostały zeskanowane i udostępnione w pierwszej kolejności. W chwili obecnej w repozytorium ZBC można obejrzeć 33 dokumenty w tym nie tylko pojedyncze jednostki, ale i zespoły archiwalne.

Obiekty, które przed upublicznieniem wymagają dodatkowych umów i ustaleń to przede wszystkim plon wspomianej już akcji *Zeskanuj swoje archiwum rodzinne*. W oświadczeniu, które podpisuje właściciel zeskanowanych zbiorów, określony jest też zakres ich udostępnienia. Od chwili podpisania dokumentu skany mogą być udostępnione na trzy sposoby: w Internecie dla wszystkich w ramach dozwolonego użytku publicznego, w Internecie z zabezpieczeniem utworu przed kopiowaniem i drukowaniem oraz na komputerach zlokalizowanych wyłącznie na terenie biblioteki. Wśród właścicieli dominuje przeważnie pierwsza opcja, ale zdarzają się też wypadki, kiedy są oni zainteresowani zabezpieczeniem zbiorów przed kopiowaniem, a także żeby były dostępne tylko na terenie biblioteki. Stan na 22 września 2016 r. to 1 dokument dostępny w Internecie tylko do odczytu, lokalnie i w dostępie publicznym..

Zastosowanie naukowe

Zbiory prezentowane przez Sekcję Rękopisów w ZBC to w pierwszej kolejności dokumenty tematycznie związane z historią i kulturą Pomorza oraz Polski. Są to zarówno obiekty pochodzące ze zbiorów poniemieckich, między innymi 16 kodeksów łacińskich z XIV i XV w. czy matrykuła Pedagogium Książęcego spisywana od końca XVII do początków XIX w.⁵ jak i nabytki współczesne w postaci listów władców polskich oraz wspomianej już obszernej korespondencji St. Ignacego Witkiewicza do żony. Historię nowszą reprezentują tu przede wszystkim materiały pozyskane od mieszkańców Szczecina, w tym dołączona ostatnio kolekcja fotografii i druków ulotnych należąca w przeszłości do pierwszego prezydenta Szczecina, Piotra Zaremby⁶ oraz zdjęcia z albumu fotograficznego Stanisław M. Salińskiego⁷.

5 Album Studiosorum Gymnasii Regii Stetinensis, Rkps250.

6 Archiwum Piotra Zaremby, MW107, MW108 oraz MW109.

7 Archiwum Stanisława M. Salińskiego, MW104.

Jak widać zgromadzone materiały są zróżnicowane tematycznie i chronologicznie, ponieważ podczas ich selekcji kierowano się także myślą o przyszłych użytkownikach, którymi mogą być historycy, historycy kultury, językoznawcy, literaturoznawcy, socjologowie, a także specjaliści innych dziedzin i to zarówno studenci jak i naukowcy. Niestety, niemożliwe jest ustalenie profilu użytkowników korzystających ze źródeł udostępnionych w ZBC, a tym samym zweryfikowanie, w jakim celu sięgają do zdigitalizowanych dokumentów rękopiśmiennych. Dzięki liczbie wyświetleń można jednak określić, które dokumenty cieszą się największym zainteresowaniem. Pośród poloniców Książnicy Pomorskiej są to listy autorstwa Stanisława Augusta Poniatowskiego⁸ oraz Jakuba Ludwika Sobieskiego⁹. Z grupy dokumentów regionalnych szczególną uwagę przykuwa również wspomniana wyżej matrykuła wspomniana wyżej matrykuła oraz dwa mszały z XIV i XV w. pochodzące z parafii NMP Królowej świata ze Stargardu. Wśród dokumentów dźwiękowych powodzeniem cieszą się natomiast wspomnienia Leonarda Spychalskiego¹⁰ *Z Harbina do Szczecina* udostępnione w trzech częściach. (jedno zdanie okrągłe)

Perspektywy

Zamieszczone w repozytorium cyfrowym dokumenty to oczywiście ułamek kolekcji z ponad 3000 jednostek udostępnianych w formie tradycyjnej przez Sekcję Rękopisów w Czytelni Zbiorów Specjalnych. Mając na uwadze przyszłe powiększenie zbiorów ZBC od kwietnia 2016 r. w Sekcji Rękopisów jak i pozostałych działach Książnicy Pomorskiej tworzone są listy jednostek, które powinny zostać zeskanowane. Rejestry te mają ułatwić szybkie i precyzyjne przygotowanie wniosków kierowanych do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz władz lokalnych. Obecnie w Sekcji Rękopisów pod uwagę brana jest kolekcja pamiętników będąca pokłosiem konkursów rozpisywanych w regionie, a przede wszystkim najstarszego wśród nich, który do 2014 r. miał 45 edycji, „Dzieje szczecińskich rodzin w XX w.”. Ze względu na prawa autorskie, jakie ciągle jeszcze obejmują wyżej wymienione jednostki, w planach przewidziano udostępnianie lokalne, na komputerach Książnicy Pomorskiej, a w dalszej perspektywie także w domenie publicznej.

8 List Stanisława Augusta Poniatowskiego do sędziego grodzkiego Morachowskiego, Rkps502.

9 List Jakuba Ludwika Sobieskiego, królewicza polskiego, Rkps700.

10 Leonard Spychalski, *Z Harbina do Szczecina ; rozmowa z Leonardem Spychalskim*. AD16